

ANNALES TARİHÇİLERİNİN SOSYO-TARİHSEL MEKÂN VE SOSYO-TARİHSEL ZAMAN KAVRAYIŞLARI: ELEŞTİREL BİR SOSYOLOJİK ANALİZ

***Annales* Historians' Conceptions of the Socio-Historical Space and the Socio-Historical Time: A Critical Sociological Analysis**

Vefa Saygın Öğütle*

Abstract

Annales historians' conception of history is mainly based on an interdisciplinary (or more accurately, trans-disciplinary) perspective and characterized by its detachment from Rankean conception of history. Especially, by constructing space and time as a subject of socio-historical analysis, *Annales* historians played an important role in developing this perspective. Indeed, this implies both the historical status attributed by *Annales* historians to space and time, and the sociological status attributed by them to historical facts. Consequently this study's aim is to discuss *Annales* historians' conception of history, to show its main presuppositions and to point out its importance from the point of sociological analysis.

Keywords: Historicalization of nature, Historicalization of time, Human geography, Geographical determinism, Geographical and social structure, Long-duration (*Longue durée*).

Özet

Annales tarihçilerinin tarih anlayışı, esasen disiplinler-arası (ya da daha doğrusu, disiplinler-üstü) bir perspektife dayanmakta ve Rankeci tarih anlayışından kopuşla karakterize olmaktadır. Bilhassa, mekân ve zamanı sosyo-tarihsel analizin bir nesnesi olarak inşa etmek suretiyle *Annales* tarihçileri, bu perspektifin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Nitekim bu durum, *Annales* tarihçilerinin hem mekân ve zamana attikleri tarihsel statüye hem de tarihsel olgulara attikleri sosyolojik statüye işaret etmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı; *Annales* tarihçilerinin tarih anlayışını tartışmak, bu anlayışın dayandığı temel önvarsayımları göstermek ve bu anlayışın sosyolojik analiz açısından taşıdığı öneme dikkat çekmektir.

* Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

Anahtar Kelimeler: Doğanın tarihselleştirilmesi, Zamanın tarihselleştirilmesi, Beşerî coğrafya, Coğrafi belirlenimcilik, Coğrafi ve sosyal yapı, Uzun-süre.

Giriş

Bu yazının *Annales* tarihçilerinin¹ dayandığı tüm temel varsayımları ve tarihyazımındaki kalkış noktalarını topyekûn değerlendirmek ve/veya eleştirmek gibi bir niyeti yoktur. Biz burada, tarihyazımı içinde mekânın ve zamanın bir analiz nesnesi olarak inşâ edilmesinin seyriyle ilgilenmekteyiz. *Annales*'in önemi ise, tarihyazımının böylesi bir yönelim göstermesinde oynadığı öncü rolden ileri gelmektedir. *Annales* tarihçilerinin sahip olduğu doğa/mekân ve zaman anlayışını aslen betimleyici bir tarzda ortaya koyma çabasındaki bu yazıda bizi asıl ilgilendiren şey, sosyo-tarihsel analizde mekâna ve zamana dönük yönelimin tarihselliğini açığa çıkarmak ve bunun tarihyazımı içindeki gelişimini *Annales* üzerinden göstermektir. Dolayısıyla *Annales*'in temel dayanaklarından olan aşağıdaki argümanları birebir sahiplendiğimiz düşünülmemelidir.

Tarihyazımında kendini gösteren sözkonusu yönelimi Rankeci tarih anlayışından kopuşun karakterize ettiği büyük ölçüde söylenebilir.² Zira

¹ Sözü edilen tarihçilerden genellikle “*Annales* Okulu” olarak bahsedildiği görülmektedir. Biz bu tanımı tercih etmemekteyiz. Adını bir dergiden alan (ki bu derginin adı da dört kez değiştirilmiş olup son hâli 1946’dan sonra “*Annales: economies, societies, civilisations*” olmuştur) sözkonusu tarihçiler grubu, yekpare bir bütün oluşturmamakta ve bunların arasında, birkaçına yazımızda da değineceğimiz üzere, önemli ayrımlar bulunmaktadır. Tercihimiz basitçe “*Annales* tarihçileri” yönündedir. Alternatif olarak, “*Annales* çevresi” ya da Burke’ün önerdiği üzere (2002: 25) “*Annales* hareketi” adları kullanılabilir.

² Tarihsel sosyoloji literatürü içersinde, siyasî tarih ile sosyal tarih arasındaki ayrım/kopuş paradigmatik, alanı kuran bir karaktere sahiptir ve siyasî tarih tipik ifadesini Ranke’de ve Rankeci tarih anlayışında bulur. Ranke özelinde bunun sebebi şudur: “Ranke, Fransız Devrimi’nin ve Napoléon dönemini takip eden restorasyon çağının çocuğuydu. Onun devlet kuramı, 1848 öncesi Prusya’sının siyasal gerçekliklerine dayanıyordu; bunlar, temsili kurumların oluşturulmasından ve kaçınılmaz toplumsal sonuçlarıyla birlikte sanayileşmenin gerçekleşmesinden önceki gerçekliklerdi. Siyasetin birincil konumu üzerindeki vurgunun, ekonomik ve toplumsal güçlerden görece soyutlanmış olmasının ve neredeyse tek başına devletin resmi belgelerine dayanmasının nedeni de buydu” (Iggers, 2000: 4-5). Örneğin Ranke’nin *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation* (Reform Devrinde Alman Tarihi) adlı eserinin en önemli kaynağı, Ranke’nin bizzat kendisinin de belirttiği üzere, 15. yüzyılın başından 30 Yıl Savaşları’na kadarki dönemde toplanan *Reichstag*’ların tutanaklarıdır; zira Ranke’ye göre, “Almanya’nın esas teşkilâtı ve umumi ahvali, [bu tarihler arasında toplanan] Periyodik *Reichstag*’ların kararlarına dayanmaktadır” ve “imparatorluk sınırları içinde, burada [*Reichstag*’larda] zikredilmeyen ehemmiyetli hiçbir hadise... zuhur etmemiştir” (Ranke, 1953: i). Nitekim bize göre, Reform dönemi Alman tarihine ilişkin bu iki ciltlik hacimli eserinde Ranke’nin hanedana ve soylulara ilişkin en ince teferruatlara yer verirken dönemin hayatî toplumsal olaylarından olan köylü ayaklanmalarını birkaç sayfada anlatmayı yeterli görmesi, siyasî tarih ile sosyal tarih arasındaki paradigmatik kopuşun sebeplerini net bir biçimde göstermektedir. Ranke’nin devletî ve bu yüzden resmî belgelere fetiş karakteri atfeden

konumuz açısından meseleye bakıldığında görülecektir ki, tarihyazımını salt siyasî tarihe indirgeyen ve kronolojiye dayalı bir çeşit vakanüvis pratiği sergileyen Rankeci tarih anlayışının doğanın/mekânın tarihselliğine ve sosyal zaman biçimlerine nüfuz etmesi mümkün değildir. Bununla bağlantılı olarak vurgulanması gereken bir diğer şey, Rankeci tarih anlayışı içinde kalındığı müddetçe sosyoloji ile tarih arasında bir bağ kurmanın da mümkün olmadığıdır. Dolayısıyla tarihin diğer sosyal bilimlerle –ve tabii sosyolojiyle– kurduğu bağın en sağlam düğümlerinden pek çoğunu *Annales* tarihçilerinin attığını söylemek kuşkusuz abartılı olmayacaktır.

Momigliano, tarihyazımında Ranke'den sonra meydana gelen değişiklikleri şöyle gözlemlemiştir (akt. Hobsbawm, 1999: 217):

1) “Ulusal tarihlerin modası geçmiş görünürken”, politik ve dinsel tarih keskin bir düşüşe girmişti. Bunun karşılığında, toplumsal-iktisadî tarihe doğru dikkat çekici bir yöneliş olmuştu.

2) “Fikirler”i tarihin bir açıklaması olarak kullanmak artık olağan, hatta kolay bir durum değildi.

3) Egemen olan açıklamalar artık “toplumsal güçler”i temel alıyordu. Yalnız bu da, tarihsel olayların açıklanması ile bireysel eylemlerin açıklanması arasındaki ilişki sorununu Ranke'nin zamanına göre daha yoğun biçimde gündeme getirecekti.³

Momigliano'nun sıraladığı maddelerden özellikle üçüncüsü, tarihyazımının sosyal teorinin temel meselelerine intikâl ettiği yere işaret etmektedir. Bununla birlikte, bu sıralamanın önemli eksiklikler barındırdığını düşünmekteyiz. Bunu gidermek için, *Annales* tarihçileri bağlamında iki önemli noktaya temas edeceğiz.

İlk vurgumuz, *doğanın tarihselleştirilmesi* üzerine olacaktır. Şüphesiz ki bu, mekânın tarihselliğini de açığa çıkaracaktır. İkinci olarak, *zamanın*

tarihçiliğinin ve ayaklanan köylü kitlelerini “millet” tanımına dâhil etmeyen milliyetçiliğinin daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Öğütle, 2007: 79-83.

³ Momigliano'da şöyle bir dördüncü madde de vardır: “Olayların belirli bir doğrultuda ilerlediğinden, hatta anlamlı bir gelişme sergilediğinden bahsetmek artık zorlaşmıştı” (akt. Hobsbawm, 1999: 218). Ancak, Momigliano'nun gerçekleştirdiğini iddia ettiği bu gelişme, kanımızca, diğer üç maddeyle eşzamanlılık arz etmemekte olup, bu maddelerin işaret ettiği kalıcı eğilimi de sergilememektedir. Hobsbawm'ın da vurguladığı üzere (1999: 219), bu dördüncü gözlem, 1950'li yıllara (ne öncesine ne de sonrasına) ait görünmektedir. Bu gözlemden işaret edilen durumun II. Dünya Savaşı sonrasındaki geçici *dekadans* döneminin bir ürünü olduğu öngörülebilir. Zira buradaki “anlamsızlaşma” durumunun, '60'lı ve '70'li yıllarda pek çok biçimde aşıldığı görülmektedir.

tarihselleştirilmesinden söz edeceğiz. Kuşkusuz bu yazıda doğa ve zamana ilişkin felsefi bir tartışmaya girişmek niyetinde değiliz. Amacımız; mekâna ve zaman türlerine dair değineceğimiz gelişmelerin sosyal teori açısından taşıdığı öneme ve sosyal analiz açısından yarattığı olanaklara işaret etmekten ibarettir.

Doğanın Tarihselleştirilmesi ve Tarihte Mekân

Doğanın tarihselleştirilmesine dönük ilk önemli adımın, her ne kadar nispeten yakın dönemlere kadar felsefi düzeyde ve sosyal analizin kıyılarında kalmış ve yanı sıra *Annales* tarihçilerini doğrudan etkilememiş olsa da, Marx tarafından atıldığını söylemek mümkündür.⁴ Bununla birlikte, *Annales* tarihçilerinin bu yönde *sistematik* bir çaba harcadıklarını söylemek gerekir. *Annales*çiler açısından, Paul Vidal de la Blache'ın “beşerî coğrafya”sıyla kurulan bağ bu çabanın temel sebebidir. Diğer yandan Iggers, Fransa'daki tarih eğitimi açısından, konuyla bağlantılı önemli bir veçheye dikkat çekmektedir: “Almanya'da, 1850'den 1900'e kadar uzanan dönemde, üniversitede tarih kürsülerini dolduran 141 tarihçiden 87'si ikincil bir alan olarak filoloji eğitimi görmüştü ve bunlardan 72'si klasik filolojide uzmanlaşmıştı; 23'ü teoloji ya da felsefe, yalnızca 10'u ekonomi ve 12'si de coğrafya eğitimi görmüştü. Bunun tersine, Fransa'da coğrafya, *agrégation*'un, yani bir üniversite kariyeri için verilmesi gerekli olan sınavın ayrılmaz bir parçasıydı (...) Alman geleneğinin devlet, yönetim ve yargı üzerindeki vurgusunun tersine, Fransız tarihyazımında coğrafya, ekonomi ve antropoloji arasında yakın ilişkiler [mevcuttur]” (Iggers, 2000: 52, 53).

Coğrafyaya tarihin konusu olarak gösterilen ilgi ilk olarak okulun kurucularından Marc Bloch'ta ortaya çıkar: “Coğrafya, Bloch'un insanlar ile toprak arasında içten bir bütünleşme olarak hissettiği, kırdan yürüyerek ilk elden gözlemlediği, toplumun kendi fiziksel ortamına zorunlu olarak uyum sağlaması ve bizzat toprağın insan eylemiyle dönüşümü açısından çözümlediği bir şeydi” (Chirot, 1999: 33). Bu durum coğrafyanın fiziksel bir veriden daha fazla bir şey olduğuna işaret eder. Nitekim Bloch'un mesai harcadığı temel meselelerden biri,

⁴ Bununla birlikte Burke, 20. yüzyıl Marksist tarihyazımı ile *Annales* tarihçileri arasındaki yakınlaşmaya dikkat çekmektedir: “...geleneksel siyasi tarihin egemenliğine karşı girişilen mücadelede *Annales* [Marksistler açısından] bir müttefik oluşturuyordu. Marksistlerin kendi yaptıkları türden tarih çalışması ile Fransız tarzı yeni tarih arasındaki yakınlıklardan –yalnızca yapılar ve uzun süreye ağırlık verilmesi bakımından değil, aynı zamanda totaliteyi kavrama (bu, Braudel'in ideali olmadan önce Marx'ın idealiydi) uğraşısı bakımından– etkilenmiş olmaları çok muhtemeldir” (Burke, 2002: 156). Nitekim Braudel, ileride ele alacağımız “uzun-süre” kavramını açıklarken, Marx'a dönük hayranlığını şu şekilde ifade etmektedir: “Marx'ın dehâsı ve uzun soluklu nüfuzunun sırrı, tarihsel *uzun-süre* temelinde gerçek sosyal modeller inşa eden ilk kişinin o olmasında yatmaktadır” (Braudel, 1980a: 51). Diğer yandan, Hobsbawm'ın *Marx-Annales* yakınlaşmasını ele aldığı “Britanya Tarihi ve *Annales*” başlıklı makalesi için bkz. Hobsbawm, 1999: 273-282.

“bir yerin fiziksel bağlamı, insanın sosyal örgütlenmesi ve bu ikisinin birbirlerini değiştirme şekilleri (...) arasındaki etkileşim...”dir (Chirot, 1999: 33).

Diğer yandan Braudel'in Akdeniz'in coğrafyasına duyduğu ilgi de kuşkusuz sadece onun Akdeniz'e duyduğu aşkla açıklanamaz. Braudel, çalışmalarının merkezî temalarından olan jeolojik yapıyı Akdeniz tarihinin temelinde yerleştirir: “Akdeniz'deki kırılmaları, kıvrılmaları ve peş peşe deniz derinlikleriyle dağ zirvelerini oluşturan etken, zamanın henüz etkilerini silemediği ve yıkıcılığını gözlerimizin önünde bugün de sürdüren, için için kaynayan jeolojik yapıdır” (Braudel, 1990: 12). Braudel'deki jeolojik etki o kadar derindir ki, bizzat Akdeniz tarihine dair yaptığı tanıma damgasını vurur: “Akdeniz'in geçmişi (...) yoğun katmanlar halinde birikmiş bir tarihtir” (Braudel, 1990: 100).

Braudel *köylüyü toprakla, balıkçıyı ise denizle birlikte* anlatır. Üstelik bu ikisi, çoğu zaman aynı kişidir: “Balıkçının yaşamı yalnız teknesinde, oltalarıyla ağlarının arasında geçmez. O aynı zamanda bahçesini ve tarlasını işleyen deneyimli ve dikkatli bir köylüdür. İki işi birden yürütür, kendisine ve ailesine ancak böyle bakabilir. Hem denizi hem de toprağı işlemek zorundadır” (Braudel, 1990: 35). Braudel, Akdeniz'i toprağıyla, dağlarıyla, deniziyle ve iklimiyle birlikte kavramaktadır: “Akdeniz birliği, her şeyden önce iklime dayanır ve bu çok özel iklim, denizin bir ucundan öbür ucuna kadar hep aynı kalır; yaşam tarzlarına ve manzaralara, benzer nitelikler kazandırır” (Braudel, 1990: 16). Nitekim Braudel'in İslâm, Kara Afrika, Uzak Doğu, Latin Amerika gibi diğer uygarlıklara dönük analizlerinde de coğrafya başrollerde oynamaktadır (Braudel, 1996).

Braudel ayrıca, coğrafya bilimine dair yaptığı tartışmada, disiplinler sınırları aşan bir sosyal analiz tarzına dönük önemli ipuçları verir: “Bana öyle geliyor ki coğrafya, kendi bütünlüğü içinde, toplumun mekânsal olarak incelenmesi, ya da düşüncelerimi sonuna dek götürürsem, toplumun mekân aracılığıyla incelenmesidir” (Braudel, 1980b: 115). Bu husus oldukça önemlidir; zira Braudel'e göre “insan, mekânsal bağlardan çok daha fazla, sosyal bağlarının ağlarıyla sarmalanmıştır; ve bu sosyal gerçekliği her iki yanıyla da, yani önce tarihin ve politik iktisadın sonra da sosyolojinin konusu olarak, bilinen tüm çeşitleriyle kavramayan hiçbir şey coğrafya olamaz. ‘Şeyler karşısındaki insanlara dair’ temel meseleleri ve kolektif yaşamın çoğu zaman tam da bulunduğu topraklarda görülebilecek sınırlarını ve yaratımlarını anlamaya çalışmayan hiçbir şey, coğrafya olamaz” (1980b: 115). Braudel, coğrafya bilimine geleneksel coğrafya anlayışı içinde kavranılması mümkün olmayan bir yol önermektedir: “...bana öyle geliyor ki insanî olayların coğrafi düzene indirgenmesi, en azından iki biçimde olmalıdır: mekâna indirgemek, kuşkusuz evet, ama aynı zamanda sosyale de indirgemek” (1980b: 115).

Braudel, insanı anlatırken doğayı da işin içine katmak suretiyle, doğanın tarihselleştirilmesinin en önemli adımını atmıştır. Bir başka deyişle, *coğrafi*

mekân içindeki sosyal insanı tarihyazımı (ve dahası coğrafya bilimi) açısından vazgeçilmez bir hâle getirmiştir.⁵ Braudel'in öğrencilerinden Emmanuel Le Roy Ladurie ise bir adım daha ileri giderek, *insansız doğanın* tarihine girişmiştir. Burke'ün de işaret ettiği üzere "Le Roy Ladurie tıpkı Braudel gibi fiziksel çevreye yoğun bir ilgi, uzun süreli iklim tarihine ilişkin dikkat çekici bir karşılaştırmalı inceleme yapmasına yol açan bir ilgi duy[muştur]" (2002: 105).

Le Roy Ladurie dikkatimizi buzullar üzerinden iklim tarihine çekmektedir. 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Alpler boyunca görülen büyük buzul hareketlenmelerini ele alan Le Roy Ladurie, pek çok meslektaşının aksine, buradan kalkarak bir iklim tarihine doğru yönelmektedir. Le Roy Ladurie'ye göre buzullardaki hareketlenmeler, bazılarının dediği gibi bir "iklim değişiklikleri" hikâyesi değil, bir *dalgalanmalar hikâyesidir*. Öte yandan, bu hususta dikkat çekilebilecek bir diğer yanlış yönelim ise –ki öncekinin tam tersi bir mâhiyettir– Le Roy Ladurie'ye göre şu şekilde cereyan etmektedir: "Bazı iklimbilimciler, (...) sözkonusu dönemi, muhtemelen yanlış ya da abartılı bir biçimde, 'küçük buzul çağı' olarak adlandırmışlardır" (1979a: 287-288).

Sözkonusu hareketlenmeleri basit "iklim değişiklikleri"ne ya da tam tersine, yanlış anakronik dönemselleştirmelere indirgeyen bu iki yaklaşıma karşı Le Roy Ladurie, tam da Braudel'i onaylar şekilde, coğrafi süreçlerin yapısal niteliğine dikkat çekmek ister gibidir: "Böylesi dalgalanmalar, uzun ve yavaş olup, çeşitli sürelerde meydana gelmektedir. Bunlarda 'döngüler' ya da (...) düzenli periyotlar aramaya çalışmak faydasız olacaktır. (...) İklim dalgalanmasının bu tarihi, kuşku duyabileceğimiz üzere, henüz son sözünü söylememiştir" (Le Roy Ladurie, 1979a: 289).

Le Roy Ladurie'ye göre, daha önceleri, görünüşte başka nedensel analizlerle çözülemeyen bazı büyük tarihsel fenomenlere alalecele bir açıklama gerektiğinde, bu fenomen, sansasyon meraklısı birileri tarafından, sözde "iklim değişiklikleri"yle hemencecik açıklanıveriyordu: "Artık bu aşamada değiliz. İklim tarihi, metafizik çağından bilim çağına geçmiştir. Artık bundan sonra, meteorolojiyle birlikte hareket eden buzul bilimi, (...) gerçek dalgalanmaların haritasını çıkarabilecektir" (Le Roy Ladurie, 1979a: 290). Nitekim Le Roy Ladurie açısından "önemli olan husus, son kuşak boyunca, genel kamunun hakkında çok az şey bildiği entelektüel çabalar sayesinde, kendi metodolojisine ve çıkarımlarına sahip olan bilimsel bir 'yakın dönem' iklim tarihinin nihâyet kurulmuş olmasıdır" (1979a: 290).

Coğrafi tarihin kapsamına vurgu yapmak açısından, Le Roy Ladurie'nin vardığı sonuç kanımızca oldukça çarpıcıdır: "İklim üzerine yoğunlaşan bilimsel

⁵ Ancak bu noktada Braudel'in, Bloch ve Febvre'e kıyasla, coğrafi süreçlere daha yapısal bir önem attığı vurgulanmalıdır. Nitekim ileride göreceğimiz üzere, Braudel'in zaman türleri sınıflandırmasında da bu yapısal doğa anlayışı önemli bir rol oynayacaktır.

çabalar sonucu, doğal koşulların özgün tarihyazımının, yani ‘coğrafi tarih’in ya da *jeotarihin* önü açılmıştır” (1979a: 291).⁶

Diğer yandan, *Annales* tarihçilerinin coğrafi mekânın tarihselliğine yaptıkları bu vurgunun kuşkusuz insanlar tarafından oluşturulmuş mekânlara ilişkin sonuçları da olacaktır. Zira coğrafi mekânların tarihselliğini açığa çıkaran bir anlayışın yerleşim mekânlarının tarihselliğini fark etmesi çok şaşırtıcı olmasa gerektir. Dolayısıyla denebilir ki, tarihsel mekân algısı, *Annales* tarihyazımının temel özelliklerinden birini teşkil etmektedir.

Örneğin Bloch, “Fransız Kırsal Tarihinin Benzersiz Özellikleri” (*Les caractères originaux de l’histoire rurale française*) adlı eserinde, tam da bugünkü Fransa’nın uygun bir inceleme birimi olmadığına kanaat getirerek, Fransız tarihi boyunca ortaya çıkan üç farklı tarla sistemini ele alır: “Kuzeyin dar, uzun parsellerle karakterize olan açık tarlaları; Brötanya’nın ve Massif Central’ın küçük, etrafı çitli *bocage* (ağaçlıklı –ç.n.) tarlaları ve güneyin etrafı çevrili, düzensiz, şekilsiz tarlaları” (Chivot, 1999: 27). Nitekim Bloch, buradan hareketle, kabaca ele alırsak önce farklı üretim araçlarının (pulluk ile karasabanın) tarla sistemleri üzerindeki etkisi hakkında tartışır ve ardından, indirgemeci bir nedensellikten bilhassa kaçınarak, pullukla sürülen açık tarlaların feodalizmle bağıını vurgular.

Kırsal mekânın yanı sıra, özellikle Ortaçağ kentleri üzerindeki yoğunlaşma *Annales* tarihçilerinin pek çoğu açısından bir bakıma tipik bir özellik arz eder. *Annales*’in başlıca ilham kaynaklarından Fransız tarihçi Henri Pirenne’nin *Ortaçağ Kentleri* adlı eseriyle başladığı söylenebilecek bu yönelim *Annales* tarihçilerinde açık ya da örtülü bir biçimde varlığını sürdürür. *Annales* tarihçilerinin pek çok eserinde kentler, kâh incelenen olayların geçtiği veya birtakım olguların içinde anlam kazandığı mekânlar olarak kâh incelemenin bizâtihi konusu olarak boy gösterir. Nitekim okulun bir diğer kurucusu olan Lucien Febvre, ileride ele alacağımız coğrafyaya dair görüşleri bir yana, 16. yüzyıl kentleri üzerine yaptığı bir tartışma bağlamında, mekânın tarihselliğine vurgu yapar. Febvre’e göre, “[16. yüzyılda] Kelimenin modern anlamında hiçbir büyük kent yoktu. Kuşkusuz, o devrin Fransızları, yabancılara kentlerini övüyorlardı. Paris’i bir dünya harikası olarak yüceltiyorlardı. Ama bu kentler acaba neydiler?” (1995: 33). Bu sorudan hareketle, bir yerleşim mekânı olarak kentin tarihselliğini açığa çıkaran Febvre, bir 16. yüzyıl kentini karşılaştırmalı bir biçimde tasvir ederken tarihsel mekân algısının parlak bir örneğini sergiler:

⁶ Nitekim Le Roy Ladurie, burada ele almayacağımız başka bir makalesinde, “yağmurun ve iyi havanın tarihi”ne yönelmekte ve kapsamlı değerlendirmeler yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Le Roy Ladurie, 1979b.

Yuvarlak kuleleri olan burçlu surları onu çepeçevre kuşatmaktadır. Oyuk bir yol, dikkatli askerlerin gece ve gündüz korudukları kalkan köprüsü olan dar bir kapıya götürmektedir (...) Kapıya ulaştıran yol oyuktur. Kapı geçildikten sonra, ortasından pis bir suyun ve dışkılardan aktığı, yağmur yağdığında çamur deryasına dönen, eğri büğrü cadde başlamaktadır; bu caddede yol bulmak beceri ister; üstelik güneş çıktığında, nefes alınamayacak kadar tozlu olur. Ve çocuklar, ördekler, tavuklar, köpekler, hatta emirnamelere rağmen domuzlar, burada karmakarışık, kardeşçe bir aradadırlar. (...) kent hayatı, birazcık değişmiş kır hayatıdır (...) İşte kent budur. Kır onu istila etmektedir. Evlerin içini bile istila etmektedir (...) Buradaki hayat köydekinden ne daha ateşli, ne de daha incelmıştır. Kent, insanı kendi elinde tutmamaktadır (Febvre, 1995: 33-35).

Çizgisel-Evrensel Zamanın Reddi ve Tarihsel Zaman:

Farklı Zaman Türleri

Bu başlık altında ilk olarak Rankeci tarih algısı içinde herhangi bir “zaman” sorunsalının olmadığını belirtmek gerekir. Ranke açısından zaman (bunu “geleneksel tarih biliminin zamanı” olarak anlayalım), *hâlihazırda vardır* ve bu veriliğiyle günler, aylar, yıllar, yüzyıllar ve çağlar şeklinde akıp gitmektedir. Bir başka deyişle zaman, Ranke’ye göre, belirli ölçü birimlerinin ardışık şekilde sıralanmasından başka bir şey değildir. Böylesi bir ardışıklık ise çizgisel ve evrensel bir zaman anlayışını önkabûl hâline getirmektedir. Bu önkabûl, ilgili tarih araştırmalarında, üzerine çalışılan kişilerin, yerlerin ve dönemlerin kim ve ne olduğuna bakılmaksızın doğallığında verilir.

Annales tarihçilerinin zaman anlayışını Rankeci algıdan kökten bir kopuş karakterize eder. *Annales* tarihçileri açısından zaman her şeyden önce ve en genel anlamıyla “tarihsel zaman”dır. Eğer kabûl edilirse, burada tanımlayacağımız anlamıyla “tarihsel zaman”ı yukarıda zikrettiğimiz “geleneksel tarih biliminin zamanı”nın karşısına koymak niyetindeyiz. Nitekim Bloch, bu iki zaman anlayışı arasındaki ayrımı çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır: “...bilimlerden çoğu, konvansiyon gereği, zamanı yapay olarak homojen parçalara bölmektedirler ve bu durumda zaman artık bir ölçüden başka bir şeyi temsil etmemektedir. Atılımın tersine çevrilmeliğine teslim edilmiş somut ve yaşayan gerçeklik olan tarihin zamanı [ya da buradaki anlamıyla “tarihsel zaman”], bunun tersine olarak olguların beslendikleri plazmanın bizzat kendidir ve burası bu olguların anlaşılabilirlik yeri olarak ortaya çıkmaktadır” (Bloch, 1994: 20).

Sosyoloji literatüründe temel bir yere sahip olan, Rankeci anlayışın ise hakkında derin bir sessizliğe gömüldüğü “değişme” sorunsalına *Annales* tarihçilerinin eklemlediği yer tam da burasıdır. Febvre, bu noktayı, Bloch’tan yaptığı alıntıyla birlikte çarpıcı bir biçimde vurgular: “Akıp giden zaman ama aynı zamanda kesintisiz değişim demek olan zaman... ‘Tarihsel araştırmanın en büyük problemleri, bu iki tutum arasındaki antitezden kaynaklanır’” (Febvre, 1973: 32).

Diğer yandan değişme sorunsalıyla kurulan bu sağlam bağın *Annales*’i bir ‘ilerleme’ mefhumuna götürmediğini belirtmek gerekir. *Annales* tarihçilerinin çalışmaları, genel anlamıyla, ilişki süreçlerini antropolojik bağlamlarına oturtan ve ele alınan zaman dilimine odaklanarak derinlemesine monografik bir tarzda çalışan bir tarihçilik pratiği sergilemektedir. Bu çalışma tarzı, yöntemsel olarak, ele alınan zaman diliminin diğer dönemlerle bağının kesilmesini gerektirmektedir. Ancak sergiledikleri bu yöntemsel tercih, *Annales* tarihçilerinin herhangi bir değişme sorunsalına sahip olmadıklarına değil, çizgisel bir ilerleme fikrini reddettiklerine delâlettir. ‘Değişme’ ve ‘ilerleme’ kavramları arasındaki sosyolojiden aşına olduğumuz ayırım *Annales* tarihçilerinin yönelimini kavramak açısından başat önemdedir. Bu ayırım, ileride göreceğimiz üzere bilhassa Braudel’de, *ilerleyen değil katmanlaşan bir zaman* algısına yol açacak ve onu, farklı zaman katmanlarında kendini gösteren yapısal değişim süreçlerini araştırmaya yöneltecektir.

19 yüzyılın sonlarıyla birlikte ortaya çıkan ve *Annales* tarihçilerini de değişik ölçülerde etkileyen iktisadî tarih çalışmaları, tarihçileri çizgisel zamanın reddine götüren yolda önemli kilometre taşlarıdır. Bu, geleneksel tarih biliminin zaman anlayışında köklü bir değişime işaret eder. Braudel’in belirttiği üzere; “Bir gün ya da bir yıl, eskiden kullanışlı ölçüler olarak görülürdü. Zaman, esas itibarıyla, günlerin toplamından oluşurdu. Oysa ki bir fiyat eğrisi, demografik bir dizi, ücretlerin hareketi, faiz oranlarındaki değişimler, (...) üretkenlik incelemesi, nakit para üzerine özenli bir analiz; tüm bunlar, çok daha geniş referans dönemler gerektirir” (Braudel, 1980a: 29). Braudel’in zaman sınıflandırmasını birzadan ele alacağız. Ama önce *Annales* tarihçilerinin tarihsel zaman anlayışını bir örnekle açıklamaya çalışalım.

Jacques Le Goff, 1960 yılında kaleme aldığı “*Au Moyen Age: Temps de L’Eglise et temps du marchand*” (Orta Çağ: Kilisenin Zamanı ve Tüccarın Zamanı) adlı ünlü makalesinde ruhban sınıfının zaman hakkındaki önkabûlleri ile tüccarların önkabûlleri arasındaki çatışmayı incelemiştir.⁷ Burke’e göre Le

⁷ Nitekim E. P. Thompson, “horoz’un yani “doğa’nın zamanı ile saat kulesinin zamanı arasındaki çelişkiye dikkat çekerken Le Goff’un sözkonusu makalesine şu şekilde atıf yapmaktadır: “[14. yüzyılda yaşamış ortaçağ İngiliz şairlerinden] Chaucer, bir Londralıydı ve Saray’ın zamanından, kent örgütünün zamanından ve Jacques Le Goff’un, *Annales*’deki anlamlı bir makalesinde

Goff, bu makalesinde, Febvre'ün "insanların genellikle kaç yaşında olduklarını tam olarak bilmedikleri ve günlerini saatlerle değil güneşin hareketleriyle hesapladıkları bir dönemin 'yüzer gezer' ya da 'muğlak' zaman duygusunu ele al[dığı]" çalışmasında yer alan "bir parça muğlak" genellemeleri işleyerek geliştirmiştir (Burke, 2002: 119).

Diğer yandan Febvre, aynı Ortaçağ tüccarını zamanının ruhban sınıfıyla değil de bugünün tüccarıyla karşılaştırarak, bu tartışmaya bir başka boyut daha katmaktadır. Febvre'e göre Ortaçağ tüccarının zamanı, sadece Ortaçağ kilisesinin zamanından değil, bugünün tüccarının zamanından da farklıdır: "XVI. yüzyılın Rönesans ve Reformla çağdaş olan büyük ve küçük tüccarı [günümüz tüccarına göre] tamamen başka bir kumaştandır" (Febvre, 1995: 135). Febvre, günümüzdekinin aksine, türlü türlü tehlikeyi göğüsleyen, maceracı ruhlu, risk almayı seven ve yerine göre de kılıç kullanması gereken bir tüccar portresi çizmektedir. Febvre'ün bu hususta verdiği bir ayrıntı zaman algısındaki köklü farklılığa dair önemli bir ipucu vermektedir:

Mutlak bir acil durum sözkonusu olduğunda, Anversli bir tüccar, atlı bir habercinin gerektirdiği muazzam maliyetlere katlanarak, onu Lyon'da birine yollarsa, cevabı en iyisinden 40 gün sonra alabilirdi (...) Sonuç olarak, gerçekten büyük işlemler yapmak isteyen tüccar, ya uygulamada kendinden bağımsız ve kendi kararlarından kendileri sorumlu olan 'acentelere' yetki devredecektir, ya da bizzat yolculuk yapıp, işinin olduğu yerde arzı vücud eyleyecektir (Febvre, 1995: 136-137).

Nitekim Febvre'ün Ortaçağdaki ticaretin yasaları arasında saydığı bir yasa Ortaçağ tüccarının zamanını açıkça göstermektedir: "Güvensizlik, yavaşlık, baş belâları, eski mübadelelerin yasaşıydılar" (1995: 142-143, italikler bana ait).

Oysa ki Ortaçağdaki bu ticaret yasası, kapitalist tüccar açısından en büyük günah demektir. Arthur'un dediği gibi "Bir köylü deyişi olan 'vakitten bol bir şey yok' ile kapitalist düstur olan 'vakit nakittir' arasında çarpıcı bir karşıtlık vardır" (2007: 227). "Horozun zamanı" yerine "saat kulesinin zamanı"na, yani "Vakit nakittir" özdeyişine tâbi olan kapitalist açısından, "zamanı boşa harcama bütün günahlar içinde ilk ve ilkece en ağır olanıdır" (Weber, 1997: 138); nitekim "beş *shillingi* katleden, onun üretebileceği her şeyi öldür[müş demektir]" (Weber,

Ortaçağ kilisesinin zamanının karşısına koyduğu 'tüccarın zamanı'ndan haberdardı" (Thompson, 1967: 56).

1997: 43).⁸ Zamanın değeri, hem bir uygarlığın içinde hem de uygarlıklar arasında değişiklikler arz etmektedir.

Bu demektir ki *Annales* tarihçileri, “tek bir tarihsel zaman yerine, yalnız farklı uygarlıklar arasında değil, her bir uygarlığın kendi içinde de, bir arada var olan çoğul zamanlar gör[mektedirler]” (Iggers, 2000: 57). Nitekim Braudel, birbirini kapsayan üç farklı zaman tipi tanımlamak suretiyle, bu tartışmayı sosyal teori zeminine çekmektedir;⁹ böylelikle o, “zaman ve mekânı tarihsel analizde birleştirmiş” (Lai, 2000: 65) olmaktadır. Braudel, “tarihsel zamanı coğrafi zaman, sosyal zaman ve bireysel zamana” (Burke, 2002: 79) ayırmaktadır. Buradaki temel fikir, “tarihsel değişimlerin farklı hızlarda olduğudur” (Burke, 2000: 148):

Akdeniz'in bir coğrafi mekân olarak neredeyse durağan zamanı (*longue durée*), sosyal ve ekonomik yapılarıdaki değişimlerin ağır ilerleyen zamanı (*conjonctures*) ile siyasal olayların hızlı akan zamanı (*événements*) (Iggers, 2000: 57).

Önce bir saptamada bulunalım: Braudel'in Akdeniz'e duyduğu aşkın bizzat zaman sınıflandırmasında da kendini gösterdiği söylenebilir. Zaman katmanlarını anlatırken deniz metaforunu –ki bu deniz, Akdeniz olsa gerektir– kullanan Braudel'e göre, coğrafi zaman denizin en diplerindeki sakin sulara, sosyal zaman denizin orta katmanlarında oluşup kimi zaman su yüzünde gözüken dalgalara, bireysel zaman (ya da olayların zamanı) ise bu dalgaların üzerindeki köpüklere tekabül etmektedir. Diğer yandan aynı katmanlı anlayış Braudel'deki jeolojik etkiye de delâlet olabilir. Bununla birlikte görünen odur ki, her iki durumda da *jeo-tarih* yönelimi işbaşındadır.

Coğrafi mekânın denizin en dibinde sükût içinde uzanan zamanı... “Neredeyse tüm algılamaların ötesinde geçip giden bir tarih... değişimin çok yavaş cereyan ettiği bir tarih, sürekli tekerrürün, hep yeniden meydana çıkan çevrimlerin tarihi” (akt. Burke, 2002: 71). Braudel buna, “jeo-tarih” adını vermektedir ki burada, dağlardan ovalara, topraktan denize, iklimden jeolojik katmanlara dek tüm bir doğa tarihin aktörleri olarak arz-ı endâm eylemektedir.

Coğrafi mekânın bu tarihi, Braudel'in “uzun-süre” (*longue durée*) kavramında bir anlama kavuşmaktadır. Braudel, 1940'ların sonlarından 1985'teki ölümüne dek usanmaksızın savunduğu bu kavramın içerimlerini hiçbir

⁸ Ancak, tartıştığımız bağlamda olmasa da kuramsal açıdan önemli olan bir farklılığı netleştirmek adına belirtmek gerekir ki, Arthur'a göre kapitalizmin tını “Weber'deki gibi kapitalistlerin bir eğilimi olarak değil, Hegel'deki anlamıyla *nesnel tını* olarak anlaşılmalıdır” (2007: 225-226).

⁹ Iggers'a göre Le Goff, yukarıda sözünü ettiğimiz makalesini, Braudel'in geliştirdiği bu anlayış temelinde kaleme almıştır (2000: 57).

izâhata gerek bırakmayacak bir biçimde ortaya koymaktadır: “Tarihçi açısından uzun-süreyi kabûl etmek demek, bir tarz ve tutum değişikliğine, bir düşünce altüst oluşuna, sosyal meseleleri tamamen yeni bir biçimde kavramaya hazır olmak demektir. Böylesi bir kabûllenme bazen neredeyse hareketsizliğin sınırlarında olan yavaş bir tempoya alışmak demektir. (...) Her hâlükârda tüm bir tarih, bu ağır-akan tarihin enginlikleriyle ilişkisi içinde, sanki bir alt-yapının temelinde yükseliyormuş gibi yeniden düşünülebilir. Tarihsel zamanın tüm aşamaları, binlerce aşamasından her biri, yani binlerce kez patladığı noktalar, bu derinliklerden ve bu yarı-hareketsizlikten kalkarak kavranabilir: her şey, onun etrafında döner durur” (Braudel, 1980a: 33). Dolayısıyla denebilir ki uzun-süre (ve onun temellendiği jeo-tarih), Braudel'e göre, sosyal yaşama ilişkin oluşturulacak bütünlüklü bir kavrayış açısından *hem bizzat hem de* metaforik anlamda vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Kısacası Braudel, tarihçileri, birazdan göreceğimiz üzere olayların hızlı akan yanıtıcı ve yüzeysel tarihinden vazgeçmeye ve ağır akan ama varlığında ısrarcı bir tarihin derinliklerine sistematik ve yapısal bir tarzda inmeye çağırılmaktadır.

Burada, yanlış anlaşılma olasılığına karşı, bir değinmede bulunmak yerinde olacaktır. Böylesi bir değini, aynı zamanda, *Annales* tarihçilerinde kendini gösteren bir gerilime de ışık tutacaktır. Yukarıda Le Roy Ladurie'den aktardığımız bir alıntıdaki “jeo-tarih” tanımıyla Braudel'deki tanım arasında bir ayırım var gibidir. Bu ayırım, “tarih” kelimesinin ikili bir anlam taşımasından kaynaklanmaktadır. Zira tarih, hem geçmişin bilgisi hem de bizzat geçmişin kendisi anlamlarına gelmektedir. Diğer yandan, bu iki anlamdan birini kabûl etmek için diğerini de kabûl etmek gerektiğini vurgulamak gerekir. Le Roy Ladurie'nin bahsettiği şey, tarih biliminin bir alt dalı olarak “jeo-tarih”tir. Braudel ise, bizzat coğrafi yapı öğelerinin tarihsel bir fâil olarak tarih sahnesine çıktığı bir “jeo-tarih” anlatılmaktadır. Bu demektir ki coğrafya, *tarihin hem yazımı hem de yapımı* açısından tarihselleştirilmiştir. Diğer yandan, aynı türden bir ikili anlamı “coğrafya” (hem mekânın bilgisi hem de bizzat mekânın kendisi olarak “coğrafya”) kelimesinin de taşıdığını düşünürsek, Braudel'in coğrafya bilimine yaptığı ve yukarıda değindiğimiz müdahale de açıklık kazanacaktır. Braudel, coğrafyanın bir fâil olarak tarihselleşmesinden hareketle, “tarih”sel bir coğrafya bilimi önermektedir ve bunun adı da zaten, Braudel'in terminolojisinde “jeo-tarih”tir. Bu yüzden hem Braudel hem de Le Roy Ladurie, “jeo-tarih”in her iki anlamını da kabûl etmektedir. Öyleyse Braudel ile Le Roy Ladurie arasında bu hususta bir gerilim sözkonusu değildir. Ancak sonuç bölümünde ele alacağımız üzere, *Annales* tarihçilerinin hepsi ve özellikle de Febvre için aynı şey geçerli değildir.

Bu kısa değininin ardından tekrar Braudel'in zaman sınıflandırmasına dönersek, Braudel'e göre coğrafi zamanın üzerinde, denizdeki dalgalanmalara tekabül eden yapıların zamanı vardır. Nitekim Braudel, konjonktürel, çevrimsel

ve hattâ “çevrimler-arası” bir tarihyazımının 20. yüzyılın başlarından itibaren geliştiğinden söz etmektedir (1980a: 29). Braudel’e göre bu zaman katmanında ekonomik sistemler, değişen savaş biçimleri, devletler, toplumlar ve uygarlıklar yer alır. Bu zaman, coğrafi mekânın zamanına kıyasla daha hızlı akar ama yine de kimi çevrimler, kuşaklar ve hattâ yüzyıllar boyu sürebilir.

Braudel, iktisattan ödünç aldığı “konjonktür” kavramını tarihin ekonomik olmayan veçhelerine (sosyal ve kültürel değişmeler vs.) doğru genişletmek suretiyle (Lai, 2000: 67), konjonktürel dönemleri bu katmana yerleştirir. Ona göre; “her kuşak, her halükârda kendini önceleyen kuşağı, ona yıpranmış olarak geleni reddetmekten tad alır” (Braudel, 1996: 50). Oysa ki, örneğin Avrupa uygarlığındaki Rönesans’ı ya da Romantizm’i *kültürel konjonktürler* veyahut “dönem uygarlıkları” olarak tanımlayan Braudel, bu çeşitliliğe ve bu reddiyeler silsilesine karşın, bizi *uygarlığın sürekliliğini* fark etmeye davet etmektedir. Nitekim Braudel’in yaptığı bir tanımda uygarlık, “farklı ekonomi dizileri ve toplum dizileri boyunca” (Braudel, 1996: 59) sürüp giden bir şey olarak, âdeta doğanın neredeyse durağan zamanına tekabül etmektedir:

Uygarlıkların mükemmel bir yol gösterici olduklarını kim inkâr edebilir? Zamanı aşan, süreyi alt eden onlardır. Tarihin filmi bir yandan oynayadursun, sarsılmaz güçleriyle onlar ayaktadırlar. Ve aynı güç onların kendi alanlarına egemen olmalarını sağlar, çünkü işgal ettikleri topraklar sınır değişikliklerine uğrayabilir fakat en ortada, merkez bölgede onların almış oldukları yer değişmez. Sezar veya Augustus zamanında nerede idiyeler, Mustafa Kemal veya Albay Nasır zamanında da oradadırlar. Zaman ve mekân içinde hareketsizdirler ya da çok az hareket ederler (...) Romalılık İsa ile başlamadı. İslâmiyet 7. yüzyılda Muhammet ile başlamadı. Ve Ortodoks dünyası da 330 yılında Konstantinopolis’in kuruluşu ile başlamadı. Çünkü bir uygarlık süreklilik demektir (...) uygarlıklar ölümlü değildirler (Braudel, 1990: 102).

Braudel’in kimi zaman neredeyse ‘uygarlıklar’la eşanlı olarak kullandığı ‘zihniyetler’ için de aynı durum geçerlidir: “Zihniyetler, *longue durée*’nin kilit altında tuttuğu mahkûmlardır; olağanüstü yavaş değişirler” (akt. Gurevich, 2001: 91). Şu hâlde Braudel, ‘uzun-süre’ kavramını sadece coğrafi mekânın zamanını anlatmak için kullanmamakta; ‘uygarlıklar’ ve ‘zihniyetler’ aracılığıyla sosyal yaşamda da işleyen ve “gizli koordinatlar”a (Braudel, 1996: 52) sahip olan benzer bir zaman katmanının varlığına işaret etmektedir. Nitekim, “[insanların] içinde yaşadıkları mekân, onları hapseden ve varoluşlarını belirleyen sosyal biçimler, bilinçli veya bilinçsiz olarak uyulan ahlâk kuralları, dinsel ve felsefi inançlar, onlara özgü uygarlık. Bu gerçekliklerin ömrü

bizimkinden uzundur ve hayatımız süresince bunların baştan sona değiştiğini görmeye çoğu zaman fırsatımız olmamaktadır” (Braudel, 1996: 20). Braudel, bu durumu, Fontenelle’den ödünç aldığı bir imgeyle anlatır: “Uygarlıklar tarihi, (...) ne kadar güzel olurlarsa olsunlar güllerin tarihi değil, güllerin ölümsüz sandıkları bahçivanın tarihidir” (Braudel, 1996: 60).

Braudel’in zaman denizinde ortaya çıkan dalgaların üzerindeki köpükler ise, olayların ve bireylerin tarihidir. Braudel’e göre olaylar tarihi, zaman denizinin en kolay gözlemlenen ve tam da bu nedenle en yanıltıcı yüzüdür: “Olaylar, tarih dalgalarının güçlü omuzlarında taşıdıkları yüzey çalkantıları, köpüklerin uç noktalarıdır (...) Bunlara güvenmemeyi öğrenmeliyiz” (Braudel’den akt. Burke, 2002: 69). Nitekim Braudel’in yaptığı başka bir şiirsel benzetmeye göre olaylar, ateşböceklerinin geceleri saçtığı parlak ama anlık ışıklara benzerler (akt. Lai, 2000: 71); göz alıcıdır, ama karanlıkta hızla sönüp giderler. *Dönemeçler, olaylar ve kahramanlar* Braudel’e göre daima bu zaman katmanında ele alınmalı ve böylece kavranmalıdır.

Buradan da anlaşılacağı üzere Braudel, yapısal bir sosyo-tarihsel analiz anlayışı geliştirmektedir. Dolayısıyla, gerçek bir sosyal tarih çalışması yapılacaksa yüzeysel görünümle, yani köpüklerle yetinmemek ve bizzat bu köpüklerin altında işleyen yapısal süreçlere yönelerek bunlar arasındaki ilişkinin niteliğini açığa çıkarmak gerekir. Braudel, tarihçilere, “dünya tarihini her şeyin (...) birbiri ardına geldiği veya birbirine çarptığı hızlı bir film gibi görme eğilimi”nden (Braudel, 1996: 20) kurtulmalarını nasihat etmekte, dolayısıyla da tamamen yeni bir tarihsel inceleme tarzı ve tamamen yeni bir tarihçi tipi vazetmektedir. Burke’ün yerinde bir biçimde ifade ettiği üzere, “Braudel bireyleri ve olayları bağlamlarına, ortamlarına yerleştirmeye uğraşır, ama bireyleri ve olayları, bunların asli bir önem taşımadıklarını açığa çıkarma pahasına kavranabilir kılar” (Burke, 2002: 68-69).

Tam da bu noktada McLennan tarafından kurulan önemli bir bağlantıya özel bir dikkat çekmek yerinde olacaktır: “Berr ve Febvre (...) tarih için üç nedensellik kategorisi belirlemişlerdi: rastlantı, zorunluluk ve mantık (...) Braudel’in elinde ‘rastlantı’ *L’histoire evenementielle*’e, yani olaylar tarihine (...) dönüşür. Berr ve Febvre’deki ‘zorunluluk’, Braudel’in ‘sosyal tarih, gruplar ve gruplaşmalar tarihi’ şeklindeki ikinci kategorisidir. Bu, ‘yapı ve konjonktürü, ağır devinimliyle hızlıyı’ birleştiren ‘kolektif yazgı ve genel eğilimleri’ kapsar. Braudel’in ele aldığı üçüncü, ‘mantıksal’ kavram, ‘çevresiyle ilişkisi içinde insanın’ ‘algılanamaz’ tarihi, hemen hemen ‘sürekli bir tekrar’dan oluşan tarihtir” (McLennan, 1985: 117-118).

Bu bağlantıyı doğru olarak kabül ettiğimizde, Braudel’in her bir soyutlama düzeyi için ayrı bir nedensellik öngördüğü; yani zaman katmanları şeklinde kendini gösteren bu katmanlı tarih anlayışının aynı zamanda yöntemsel bir ilkeyi

de içerdiği görülecektir. Bu yöntemsel ilke bize şunu anlatır: Sosyal yapıları tesadüfi oluşumlar olarak ele alamazsınız. Aynı zamanda olayların tarihini de zorunluluk kategorisini kullanarak kavrayamazsınız. Tüm tarih araştırmaları için geçerli tek bir nedensellik anlayışını reddeden Braudel, böylelikle tüm bir olaylar tarihini *dolaysızca* yapılara atıfla açıklamak şeklinde tezahür edebilecek bir indirgemecilikten de kaçınmış olmaktadır. Braudel'de farklı zaman katmanları arasında bir belirlenim ilişkisi olduğu söylenebilecekse de, bunun basit nedensel bir ilişki olmadığını, karmaşık süreçlerin iç içeliğine Braudel tarafından özel bir dikkat gösterildiğini teslim etmek gerekir. Nitekim bu üç zaman ölçütünü mutlaklaştırma eğilimine karşı Braudel'in yaptığı şu uyarı, Braudel'in tarihsel zaman katmanlarına dönük her türlü indirgemecilikten bilhassa kaçındığına delil olarak görülmelidir kanısındayız: "En kötüsü, sadece iki ya da üç zaman ölçütü olduğunu sanmaktır; bunlar düzinelercedir ve her biri tikel bir tarihe ilişkindir" (akt. Lai, 2000: 67).

Dolayısıyla zamanı bu şekilde parçalara ayıran Braudel, zamanın aslında bir bütün olduğunun, yani dalgaların ve köpüklerin dışında bir deniz olmadığını farkındadır: "Birbirinden ayırabildiğimiz bu farklı zaman süreleri, aslında tamamen birbirine bağlıdır: zihnimizin ürünü olan ve bu şekilde ayırdığımız bu parçalar zamanın kendisi değildir. Çalışmamızın sonuna gelindiğinde bu parçalar tekrar birleştirilir. Uzun-süre, konjonktür ve olay, zahmetsizce ve sarih bir biçimde bir araya getirilir; zira hepsi de aynı ölçüğe göre hesaplanmaktadır. Aynı şekilde, bu zaman sürelerinden birine ilişkin tahayyül yüklü bir anlayış geliştirebilmek demek, hepsini birden anlayabilmek demektir" (Braudel, 1980a: 48). Zira "her bir 'güncel olay', farklı kökenli ve farklı ritimli hareketleri bir araya getirir: bugünün zamanı dünden, bir önceki günden ve tüm önceki zamanlardan gelir" (Braudel, 1980a: 34).

Sonuç:

Gerilimler ve Olanaklar

Annales, tarihyazımı açısından, sosyal yaşamı mekâna yerleştirmenin ve mekân içinde anlamının önemli kuramsal araçlarını ortaya koymuştur. Zira *Annales* tarihçilerinin amacı, "tüm bu coğrafi özelliklerin bir tarihi olduğunu, daha doğrusu coğrafi özelliklerin tarihin birer parçası olduğunu ve gerek olaylar tarihinin gerekse genel eğilimlerin bu özellikler hesaba katılmaksızın anlaşılamayacağını göstermektir" (Burke, 2002: 71).

Diğer yandan beşerî coğrafyayla kurdukları bağın *Annales* tarihçilerini coğrafi belirlenimcilik sorunsalıyla baş başa bıraktığına da bilhassa dikkat çekmek gerekir. Zira Braudel'de kendini gösteren ve muhtemelen Le Roy Ladurie'nin de paylaştığı coğrafi-yapısal vurgunun tam aksine, Febvre'e göre,

“insanın çalışmaları, insanın yaptığı hesaplar, insanın hareketi, insanlığın bitmek bilmez meddücezri: Aslı etkenler daima bunlardır, yoksa toprak ya da iklim değil” (Febvre, 1998: 283). Veyahut bir başka yerde ifade ettiği şekliyle: “Zorunluluklar yoktur, ancak her yerde olasılıklar vardır; ve insan, olasılıkların efendisi olarak, onları kullanmaya muktedirdir. Bu durum, bir tersine çevirme aracılığıyla, insanı başköşeye yerleştirir: Ne yeryüzünü ne iklimin etkisini ne de bölgelerin belirleyici koşullarını; sadece insanı...” (Febvre, 1998: 236).

Bu gerilim, coğrafya-insan ilişkisini merkeze alan iki coğrafya ekolü arasındaki karşıtlığa dayanmaktadır. Bu, Friedrich Ratzel'deki antropocoğrafya (*Anthropogeographie*) ile Paul Vidal de la Blache'daki beşerî coğrafya (*géographie humaine*) arasındaki karşıtlıktır. Bu arada yeri gelmişken, sıkça karşılaşılabilen bir yanlış düzeltelim: “*Anthropogeographie*” teriminin kimi zaman yanlış bir biçimde “beşerî coğrafya” olarak karşılandığı görülebilmektedir. Oysa ki, sadece kelime anlamlarına baktığımızda bile aradaki bariz fark görülecektir: “*Anthropos*” doğa yasalarına tâbi olan *doğal* bir varlıktır; yani natüralist bir anlayışa yaslanan bu terim insana *bir canlı türü olarak* atıfta bulunmaktadır. “Ölüsünü gömen canlı” anlamına gelen “*humain*” (ya da “*human*”) ise, içinde bulunduğu mekân ve koşulları dönüştürebilme yetisine sahip *kültürel* bir varlıktır; yani bu terim insana *sosyal bir varlık* olarak atıfta bulunmaktadır.

Febvre, belki de böylesi bir ayırımdan hareketle ve her ne kadar “antropocoğrafya”nın beşerî coğrafyanın vaftiz adı olduğunu söylese de, belirlenimci Ratzel'i olabirirci (*possibilist*) Vidal de la Blache'in karşısına koymakta ve bir natüralist olarak tanımladığı Ratzel'in karşısında bir tarihçi olan Vidal de la Blache'dan yana tavır almaktadır (1998: 18-20).¹⁰ Dolayısıyla Febvre, “coğrafi belirlenimcilik ile insanın eylem özgürlüğü arasındaki bu tartışmada, Vidal'i tüm içtenliğiyle destekleyerek Ratzel'e saldır[maktadır]” (Burke, 2002: 41). Nitekim Febvre'e göre “coğrafi koşullar toplumların gelişiminin nedeni değil sadece materyalidir” (1998: 236).

Burke, tam da bu noktada, Braudel ile Febvre arasındaki gerilimin önemli bir ipucunu yakalar: “[Braudel'in kaleme aldığı] *Akdeniz Dünyası*'ndaki mevcudiyeti en az Febvre'ünki kadar sarıh olan başka bir adın da Febvre'ün saldırmaktan zevk aldığı Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel olması gayet ironiktir” (Burke, 2002: 72). Bir başka deyişle Braudel, Febvre'ün aksine, Ratzel'e çok şey borçludur. Oysa ki, aynı Braudel, Akdeniz üzerine yazdıklarını “defalarca okuduğu” (Burke, 2002: 72) Vidal de la Blache'a verdiği önemi şu şekilde dile getirmektedir: “Sosyal bilimlerdeki Fransız üstünlüklerinden biri de,

¹⁰ Henri Berr, “belirlenimcilik” yerine “zorunlulukçuluk” (*necessitarism*) terimini tercih etmektedir ki bu kanımızca önemlidir. Berr'e göre “belirlenimciliği, açık bir biçimde zorunluluktan ayırt etmek gerekir. *Belirlenimcilik, doğal nedenselliktir.* Doğadaki olguları *belirleyen* nedenlerin bir kısmı *olumsaldır.* Bu olumsal nedenlerin bir kısmı ise, coğrafi bir düzene aittir. Buradaki problem, coğrafi zorunlulukların olup olmadığını, yani doğal olguların, 'salt alıcı' olan bir insanlık üzerinde zorunlu nedenler olarak eyleyip eyleyemeyeceğini keşfetmektir” (1998: xi).

kesinlikle Vidal de la Blache tarafından kurulan coğrafya okuludur” (Braudel, 1980a: 52). Peki, hem Ratzel’den hem de Vidal de la Blache’dan yararlanmak mümkün müdür?

“İnsan mı doğaya yoksa doğa mı insana hükmeder?” şeklindeki açmazdan kurtulmanın ilk adımını, kanımızca, Febvre’ün çalışma arkadaşlarından Berr atmıştır: “İlişkiler, yani kelimenin tam anlamıyla: karşılıklı ilişkiler. (...) kimi coğrafyacıların yaptığı gibi, statik bir beşerî coğrafyayı dinamik bir beşerî coğrafyadan, bu demektir ki çevrenin insan üzerindeki eylemini insanın çevre üzerindeki eyleminden ayırmak yeterli değildir. Beşerî coğrafya, birbiriyle bağlantılı bu iki öge arasındaki sürekli ilişkilere dair bir çalışma olarak tasarlanmalıdır” (1998: x). Braudel’in, hem Ratzel’den hem de Vidal de la Blache’dan yararlanmak suretiyle böylesi bir tasarımı hayata geçirmeye çalıştığı belki de söylenebilir. Ancak yine de, Braudel söz konusu olduğunda, coğrafi yapıların ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğunu belirtmek gerekir. Diğer yandan, coğrafi ve sosyal yapıların dayanıklılığına ve yarı-hareketsizliğine ilişkin Braudeli vurgu tersten yorumlandığında, Braudel’e dönük belirlenimcilik eleştirisine karşı sağlam bir argüman ortaya koymaktadır: “Braudel’e göre, tarihçilerin toplum bilimlerine yaptıkları özel katkı, tüm ‘yapılar’ın değişime (ne kadar yavaş olursa olsun) tâbi olduğu bilincini kazandırmaktır” (Burke, 2002: 79). Öyleyse Braudel’e göre, yapıların değişimini kavrayabilmek ve belki de bizzat yapıları değiştirebilmek için, önce yapıların *ne olduğunu bilmek*, yani zorlayıcı etkilerini kabûl etmek gerekir.

Bu arada, birebir konumuz olmamakla birlikte, *Annales* tarihçilerinin gerilimli birlikteliklerini netleştirmek adına bir gerilime daha değinilebilir. Bu, *Annales*’in içine Bloch kanalıyla giren Durkheim sosyolojisi ile yine Vidal de la Blache’in beşerî coğrafyası arasındaki gerilimdir. Bloch, özellikle “Kralın Dokunuşu” (*Les Rois thaumaturges*) ve “Feodal Toplum” (*La société féodale*) adlı çalışmalarını açık bir Durkheimci çerçeve içinde kaleme almış ve “kolektif bilinç” (*conscience collective*), “kolektif hafıza” (*memoire collective*), “kolektif temsiller” (*representations collectives*) gibi Durkheimci kavramları bu çalışmaların merkezine yerleştirmiştir. Özellikle *Feodal Toplum*, “esasen Durkheim’in çalışmalarının merkezî temalarından biri olan toplumsal kaynaşmayla (*social cohesion*) uğraşır. Bu tikel kaynaşma biçimi ya da ‘bağımlılık ilişkileri’ (*liens de dependance*) esasen işlevselci bir tarzda, belli bir toplumsal ortamın ‘gerekleri’ne uyarlanma olarak, yani Vikinglerin, Müslümanların ve Macarların işgallerine uyarlanma olarak açıklanır” (Burke, 2002: 55). *Feodal Toplum*’da, tıpkı Braudel’in *Akdeniz Dünyası*’nda olduğu gibi, bireylerin esamisi neredeyse hiç okunmaz. Braudeli’deki coğrafi ve sosyal yapıların yerini Bloch’da Durkheimci “toplum” mefhumu almıştır. Nitekim “bu çalışmalar, Bloch’u bireyleri daha ayrıntılı ele almayı beceremediği için

azarlayan Lucien Febvre'e göre, haddinden fazla sosyolojiktir[er]" (Burke, 2002: 56).

Annales tarihçilerinin sosyal teorinin yapı-eylem gerilimi olarak tanımlanan karakteristiğini özgün hâliyle kazandığı yer tam da burasıdır. Ancak *Annales*'in bu gerilim ekseninde ikiye bölündüğünü ve *Annales* tarihçilerinin (Febvre ve Braudel örneklerinde en keskin hâliyle açığa çıktığı üzere) bu eksenin bir ya da diğer ucunda konumlandıklarını belirtmek gerekir. Nitekim Burke'e göre; "[bu] gerilim o kadar gerilere uzanıyordu ki, [onu] *Annales*'in yapısının bir parçası saymak mümkün[dür]" (2002: 172). Doğrusunu söylemek gerekirse; *Annales*'in Vidal de la Blache'dan devralarak geliştirdiği jeo-tarih yönelimi, "her ne kadar yapısal insan coğrafyasına gösterilen ortak ilgiyle uyum içindeyse de, *Annales*'in diğer bir belirleyici noktasıyla –sosyal tarih ve kültürle– ilişkisi genelde metodoloji üzerine ciddi sorular uyandır[maktadır]" (McLennan, 1985: 112). Nitekim benzer sorular Durkheim sosyolojisiyle kurulan ilişkide de baş göstermektedir. Yine de *Annales*, bu gerilimleri kendi içinde çözememiş ya da bu gerilimlerle birlikte yaşamının yollarını üretmemiş olsa da, bizzat bu gerilimlerin varlığını tarihyazımı içinden ortaya koymak suretiyle, sosyal analize paha biçilmez katkılarda bulunmuştur.

Annales tarihçilerinin sosyal analize katkısı şüphesiz bununla sınırlı değildir. Özellikle Braudel, mekân ve zamana dair yaptığı çözümler üzerine metodolojik düşüncüler geliştirmek ve buradan hareketle modeller oluşturmak suretiyle, sosyalbilimsel ve özellikle de sosyolojik analiz açısından önemli bir olanak da sağlamıştır. Braudel'in "tarihsel bir konunun zamanı, mekânı ve bütünselliği bakımından üç-boyutlu analizi"ni (Lai, 2000: 66) önermesi sosyo-tarihsel analiz için verimli imkânlar barındırmaktadır. Nitekim ona göre; "Mekânsal modeller, sosyal gerçekliğin izdüşümünün çıkarıldığı ve en azından kısmen açıklanabildiği haritalardır; bunlar, zamanın farklı hareketleri (özellikle de uzun-süre) ve sosyal yaşamın tüm kategorileri açısından gerçekten de birer modeldirler" (Braudel, 1980a: 52).

Sosyal gerçekliği bir topograf titizliliğiyle incelemeyi öneren Braudel'in kullandığı harita metaforunun sosyo-tarihsel analiz açısından oldukça zihin açıcı olduğu kanaatindeyiz. Braudel'in buradaki özgünlüğü, *Annales* tarihçilerinin genelinde var olan mekânın ve zamanın tarihsel önemine dönük duyarlılığı metodolojik bir zemine sıçratması ve buna dayanarak, mekanik sosyal konumlanma modellerinin karşısında, farklı tarihsel gelişim süreçlerini farklı noktalardan kesebilecek olası muhtelif koordinatların var olabileceğine dikkat çekmesidir. Buradan, her ne kadar aksi yönde iddialar ve bunları destekleyecek kanıtlar sözkonusu olsa da, gerekli kuramsal ve metodolojik müdahaleler yapıldığı durumda,¹¹ zaman ve mekânın resme kattığı derinliğe dayanarak dinamik bir sosyal konumlanma kavrayışı çıkarılabilir. Yeri gelmişken söylemek

¹¹ Nitekim Braudel'in kendi kavramlarına dair kesin tanımlar yapmaktan ısrarla kaçınması, bu kavramların uygulanmasını sorun-odaklı ve dolayısıyla esnek hâle getirmekte, böylelikle onları olası kuramsal ve metodolojik müdahalelere açık kılmaktadır.

gerekir ki böylesi bir kavrayış, sosyal konumlanmalarda her ne zaman bir hareket olsa sosyalin ölümünden dem vuran kriz operatörlerine karşı da sağlam bir argüman sağlayacaktır.

Bu kısımda değindiğimiz gerilimler bir yana, Febvre'den Braudel'e tüm *Annales* tarihçilerini karakterize eden en önemli özellik onların disiplinler-arası ve hattâ disiplinler-üstü yönelimlere sahip olmalarıdır. Nitekim *Annales* tarihçileri, tüm sosyal bilimciler girsin diye tarihin kapılarını ardına kadar açmaktadır. Febvre'e göre "tarih nedir?" sorusunun kendini gelip dayattığı yer tam da burasıdır: "1880-90 civarlarında, bazı iflâh olmaz metodologlar, tarihin her şeyden önce sadece bir yöntem olduğunu keşfettiler. Tarihsel yöntem... Bu, eleştirel yöntemden başka bir şey değildi. Bundan dolayı, katîyen tarihçilerin tekelinde de değildi" (Febvre, 1973: 29).

Braudel'in "tarihin duvarlarla kapatılmış bahçeleri incelemekten daha fazlasını yapabileceğini kanıtlamak" için *Akdeniz Dünyası'nı* kaleme almasına benzer bir biçimde, Febvre de tarihçilere şöyle seslenmektedir: "Tarihçiler, birer coğrafyacı olun. Hukukçu, sosyolog ve psikolog da olun" (akt. Burke, 2002: 24).

Kaynaklar

- ARTHUR, Christopher J. (2007) "Sermaye ve Yöntem", çev: Özlem Tezcek-Özgür Öztürk, *Praksis* (16), 225-231.
- BERR, Henri (1998) "Foreword: The Effect of Environment on Man and Man's Exploitation of the Earth" (içinde), *A Geographical Introduction to History* (L. Febvre), London: Routledge.
- BLOCH, Marc (1994) *Tarihin Savunusu ya da Tarihçilik Mesleği* (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: Gece Yayınları.
- BRAUDEL, Fernand (1980a) "History and the Social Sciences: The *Longue Durée*" (içinde), *On History* (Çev: Sarah Matthews), London: Weidenfeld and Nicolson.
- BRAUDEL, Fernand (1980b) "Is There a Geography of Biological Man?" (içinde), *On History* (Çev: Sarah Matthews), London: Weidenfeld and Nicolson.
- BRAUDEL, Fernand (1990) *Akdeniz: Mekân ve Tarih* (Çev: Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları.
- BRAUDEL, Fernand (1996) *Uygarlığın Grameri* (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- BURKE, Peter (2000) *Tarih ve Toplumsal Kuram* (Çev: Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2. Baskı).
- BURKE, Peter (2002) *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu* (Çev: Mehmet Küçük), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- CHIROT, Daniel (1999) "Marc Bloch'un Toplumsal ve Tarihsel Manzarası" (Çev: Ahmet Fethi) (içinde), *Tarihsel Sosyoloji* (Der. Theda Skocpol), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (2. Baskı).
- FEBVRE, Lucien (1973) "A New Kind of History" (içinde), *A New Kind of History* (ed. Peter Burke), London: Routledge & Kegan Paul.
- FEBVRE, Lucien (1995) Rönesans İnsanı (Çev: M. Ali Kılıçbay), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- FEBVRE, Lucien (1998) A Geographical Introduction to History (Çev: E.G. Mountford & J.H. Paxton), London: Routledge.
- GUREVICH, Aaron I. (2001) "Tarihçinin Çifte Sorumluluğu" (içinde), *Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu* (der. François Bédarida), çev. Ali Tartanoğlu ve Suavi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi.
- HOBSBAWM, Eric (1999) Tarih Üzerine (Çev: Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- IGGERS, Georg G. (2000) Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- LAI, Cheng-Chung (2000) "Braudel's Concepts and Methodology Reconsidered", *The European Legacy* (Vol. 5, No. 1), 65-86.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel (1979a) "Writing the History of the Climate" (içinde), *The Territory of the Historian* (Çev: Ben and Siân Reynolds), Sussex: The Harvester Press.
- LE ROY LADURIE, Emmanuel (1979b) "The History of Rain and Fine Weather" (içinde), *The Territory of the Historian* (Çev: Ben and Siân Reynolds), Sussex: The Harvester Press.
- McLENNAN, G. (1985) "Braudel ve Annales Paradigması" (Çev: Deniz Erksan) (içinde), *Tarih ve Tarihçi* (Der. Ali Boratav), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- ÖĞÜTLE, Vefa Saygın (2007) Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri", *Praksis* (17): 69-112.
- RANKE, Leopold von (1953) Reform Devrinde Alman Tarihi I (Çev: C. Köprülü), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- THOMPSON, E. P. (1967) "Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism", *Past and Present* (38), 56-97.
- WEBER, Max (1997) Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu (Çev: Zeynep Aruoba), İstanbul: Hil Yayınları.